

Ανακαλύπτοντας τους Ίωνες
(αντίστοιχο κεφάλαιο στο έργο της *Edith Hall*
«ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ»)

Αν θέλουμε να φανταστούμε τη γέννηση της ελληνικής φυσικής επιστήμης και φιλοσοφίας στην ασιατική πόλη της Μιλήτου κατά τον έκτο προχριστιανικό αιώνα, πρέπει πρώτα να φανταστούμε μια δραματική αλλαγή στη φυσική όψη του περιβάλλοντος. Ένα τεράστιο κομμάτι αυτού που σήμερα αποκαλούμε Δυτική Τουρκία, περίπου το μεσαίο τρίτο, που απλώνεται στην ενδοχώρα από τη σημερινή ακτή ως τουλάχιστον εξήντα χιλιόμετρα, δεν είχε ακόμα δημιουργηθεί. Η Μίλητος του έκτου προχριστιανικού αιώνα ήταν μια πόλη-λιμάνι περιτριγυρισμένη ακόμη από τις τρεις πλευρές -δυτικά, βόρεια, ανατολικά- από θάλασσα. Όμως τα ερείπια της Μιλήτου σήμερα βρίσκονται δίπλα στη μικρή σύγχρονη πόλη Μπαλάτ και απέχουν από όλες στις πλευρές τους χιλιόμετρα από τη θάλασσα.

Οι Μιλήσιοι φιλόσοφοι που πρώτοι άρχισαν να συζητούν για τις αθέατες αρχές του κόσμου, παρακολουθούσαν τον κόσμο να αλλάζει σχεδόν από μέρα σε μέρα. Περί το 1000 π.Χ., το λιμάνι τους είχε αρχίσει να φράζει από την ιλύ καθώς ο ελικοειδής (όπως μαρτυρά και το όνομά του) ποταμός Μαίανδρος έβγαине στη θάλασσα πέρα στα βορειοδυτικά, και τα τμήματα βράχου και εδάφους δημιουργούσαν προσχώσεις καθώς βυθίζονταν στις εκβολές. Κάθε χρόνο που περνούσε, οι προσχώσεις επέκτειναν την ακτή προς την πλευρά της Μιλήτου. Κατά τη χριστιανική πια εποχή, η Μίλητος δεν ήταν παραθαλάσσια. Η διαδικασία θα πρέπει να είχε ολοκληρωθεί κατά το ήμισυ τον καιρό των πρώτων φιλοσόφων. Θα είχαν λυπηθεί για την αμείλικτη προσάρτηση της πολυαγαπημένης τους θάλασσας από τους βράχους της ασιατικής ηπείρου. Είχαν τα πλοία μέσα στο ίδιο τους το αίμα, και η ιστορία τους ξεκινούσε από ένα ιδρυτικό ταξίδι, καθώς η πόλη τους είχε χτιστεί από Πελοποννήσιους αποίκους. Καθώς, ως γνήσιοι Έλληνες, ήταν ακόρεστα περίεργοι -το τρίτο από τα δέκα καθοριστικά χαρακτηριστικά τους- αναπόφευκτα αναρωτιούνταν για την αιτία αυτής της μεταβολής. Παρακολουθούσαν τρεχούμενο νερό και πέτρες να συναντούν το αλμυρό νερό και την άμμο και να παράγουν έτσι καινούρια στεριά σε καθημερινή βάση, και έγιναν οι πρώτοι άνθρωποι στην καταγεγραμμένη ιστορία που διερεύνησαν τις αρχές του κόσμου αποκλειστικά σε όρους φυσικών αιτιών.

Όταν οι προγενέστεροί τους Έλληνες θεωρούσαν πως ο κόσμος προερχόταν πρώτα από το Χάος και έπειτα από θεούς που διέθεταν ανθρώπινα χαρακτηριστικά, οι πρώτοι επιστήμονες της δυτικής Ασίας, οι Ίωνες δηλαδή, διατύπωσαν την άποψη πως τα πρωταρχικά στοιχεία που συγκροτούν το σύμπαν έχουν υλική υπόσταση. Ο πρώτος ανάμεσά τους, ο Θαλής, ο οποίος γεννήθηκε περί το 620 π.Χ., υποστήριζε ότι η πρώτη κοσμική αρχή ή πρωταρχικό στοιχείο ήταν το νερό — ακριβώς το στοιχείο που εξωθούσε μακριά του η καινούρια στεριά. Το επιχείρημα το οποίο χρησιμοποιούσε για να στηρίξει την άποψή του ήταν πως τα νεκρά πράγματα χάνουν νερό και αποξηραίνονται. Ο μαθητής του Αναξίμανδρος είχε σχεδιάσει έναν χάρτη ολόκληρου του φυσικού κόσμου που γνώριζαν οι Ίωνες και υπέθεσε πως οτιδήποτε μπορούσε να γίνει αντιληπτό -τόσο η γη όσο και το νερό που ολοφάνερα το ένα αποτελούσε όριο του άλλου— θα πρέπει να ήταν περιτριγυρισμένο από κάποιο άλλο στοιχείο το οποίο δεν είχε όρια και δεν ήταν μετρήσιμο: το άπειρον. Ο τρίτος Μιλήσιος φιλόσοφος εκείνης της περιόδου, ο Αναξίμενης, παρακολουθούσε τη στεριά να επεκτείνεται και τη θάλασσα

να συρρικνώνεται και υποστήριζε πως όλα τα ορατά για τον άνθρωπο στοιχεία του κόσμου —πυρ, αέρας, σύννεφα, νερό, γη, πέτρες- είχαν προέλθει από τον αέρα μέσα από διαδικασίες συμπύκνωσης ή αραιώσης. Οι διαφορές ανάμεσά τους θα έπρεπε να ερμηνευθούν με κριτήριο τις διαφορές στην πυκνότητα του καθενός. Στην Έφεσο, μια άλλη πόλη όχι μακριά από τη Μίλητο που επίσης αποκόπηκε σταδιακά από τη θάλασσα, ένας ακόμη φιλόσοφος, ο Ηράκλειτος, υποστήριζε πως ο φυσικός κόσμος βρισκόταν σε μια διαδικασία διαρκούς μεταβολής εξαιτίας της δράσης ενός κοσμικού πυρός: « *Τα πάντα ρει*», έλεγε. Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, δεν είναι δυνατόν ο ίδιος άνθρωπος να μπει δύο φορές στον ίδιο ποταμό, επειδή ο ποταμός διαρκώς μεταβάλλεται, αλλά και οι άνθρωποι επίσης δεν μένουν ποτέ εντελώς ίδιοι.

Η πνευματική επανάσταση που ξεκίνησε στις εκβολές του Μαιάνδρου κατά τις απαρχές του έκτου προχριστιανικού αιώνα, μεταφέρθηκε από εκείνη την περιοχή του ελληνικού κόσμου πρώτα στις άλλες αποικίες του στη νότια Ιταλία, και, κατά τον πέμπτο αιώνα, ύστερα από την άνοδο και επέκταση της περσικής αυτοκρατορίας, στην κλασική Αθήνα. Πολλές από τις ιδέες που συνέλαβαν πρώτοι οι Ίωνες, πέρασαν και ενσωματώθηκαν στο μεγάλο ελληνικό πείραμα στο οποίο πρωτοστάτησε η Αθήνα, ως μια αναγεννημένη πόλη με καινούριους νόμους, κατά τον πέμπτο αιώνα. Σε αυτό το κεφάλαιο θα διερευνήσουμε πώς και γιατί οι πνευματικοί απόγονοι του Θαλή στην Ιωνία, την Ιταλία και μετά και στην Αθήνα, τιθασεύσαν το πνεύμα του της μη θεϊστικής έρευνας για να το εφαρμόσουν στην αναζήτηση των αθέατων δομών και αιτιών της αλλαγής όχι μόνο στη γη, τη θάλασσα και στον ουρανό, αλλά επίσης και στις ανθρώπινες εμπειρίες και δραστηριότητες. Διερωτήθηκαν σχετικά με τις μη ορατές εσωτερικές διεργασίες στο ανθρώπινο σώμα· έλεγξαν τη σχέση ανάμεσα στα πράγματα του κόσμου που βλέπουμε με τα μάτια του μυαλού μας και σε αυτά των οποίων τη φυσική ύπαρξη αντιλαμβανόμαστε μέσω των αισθήσεών μας. Εξέτασαν επίσης τον τρόπο με τον οποίο κρίνουμε αν κάτι είναι σωστό ή εσφαλμένο, τον τρόπο με τον οποίο συλλέγουμε πληροφορίες, τους λόγους για τους οποίους διαφορετικοί άνθρωποι μιλούν διαφορετικές γλώσσες και λατρεύουν διαφορετικούς θεούς, το γιατί πολεμάμε μεταξύ μας ή γιατί ενωνόμαστε για να φτιάξουμε πολιτείες, και με ποιον τρόπο το παρελθόν έδωσε τη θέση του στο παρόν — ακόμη, πώς τα βασίλεια του κόσμου άρχισαν να υπάρχουν. Καθώς είχαν πια το φωνητικό αλφάβητο, ήταν σε θέση, για πρώτη φορά, να καταγράψουν τα αποτελέσματα των ερευνών τους.

Σε αυτούς τους στοχαστές συγκαταλέγονταν άνθρωποι τα ονόματα των οποίων είναι ακόμα και στις ημέρες μας ξακουστά —Ιπποκράτης, Πυθαγόρας, Ηρόδοτος- όπως επίσης και πολλοί άλλοι εξίσου πρωτοπόροι των οποίων τα ονόματα είναι λιγότερο γνωστά σήμερα. Όπως θα δούμε, ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος ήταν ένας από τους φιλοσόφους των καιρών που άσκησαν τη μεγαλύτερη επίδραση. Χρησιμοποίησαν την επαναστατική τεχνολογία της γραφής που είχαν υιοθετήσει από τους Φοίνικες όχι μόνο για να επινοήσουν τη φυσική επιστήμη και για να γράψουν σχετικά με αυτήν τόσο σε ποιητικό όσο και σε πεζό λόγο- ανέπτυξαν παράλληλα την ορθολογική ιατρική, τη φιλοσοφία, τα μαθηματικά, την πολιτική θεωρία, την εθνογραφία, τη γεωγραφία και την ιστοριογραφία. Προτού αναλύσουμε λεπτομερώς αυτά τα επιτεύγματα που μας προκαλούν δέος, όπως και τα άτομα στα οποία οφείλονται, είναι ουσιαστικής σημασίας να στρέψουμε την έρευνά μας στο πολυσύνθετο πλέγμα των συνθηκών που επικρατούσαν στις εκβολές του Μαιάνδρου και που τα κατέστησαν δυνατά.

Οι δύο σημαντικότεροι παράγοντες εδώ -ο ελληνικός τρόπος ζωής που ήταν συνδεδεμένος με τη ναυσιπλοΐα και το γεγονός πως ήταν ανοιχτοί σε μη ελληνικές δεξιότητες- κρύβονται και οι δύο στις παραδόσεις που αφορούν τον Θαλή και τους διαδόχους του. Ο Ρωμαίος

στοχαστής Σενέκας βεβαιώνει πως ο Θαλής είχε χαρακτηρίσει τους σεισμούς ως «τραντάγματα στη βάρκα». Ο Θαλής υποστήριζε πως ο κόσμος στον οποίο κατοικούμε στέκεται επάνω σε νερό, όπως ένα πλοίο βρίσκεται στην επιφάνεια της θάλασσας. Ο μαθητής του ο Αναξίμανδρος συνέχισε τη χρήση των εικόνων από τη ναυτική ζωή, υποστηρίζοντας ότι το χωρίς πέρας και άφθαρτο φαινόμενο που ονόμαζε «άπειρον», εκτός από το να περιτριγυρίζει τον κόσμο, τον κυβερνά επίσης (όπως λέμε ότι ο πλοίαρχος κυβερνά το πλοίο). Έλεγαν επίσης πως ο Θαλής είχε γράψει μια μελέτη σχετικά με τη ναυσιπλοΐα βασισμένη στην αστρονομία, μια δεξιότητα που είχαν αναπτύξει οι Έλληνες κατά την περίοδο του αποικισμού και η οποία τους βοήθησε να διαπιστώσουν πως στο σύμπαν υπήρχαν δυνάμεις που προκαλούσαν την κίνηση των ουράνιων σωμάτων και που δεν απαιτούσαν τις αυθαίρετες διαθέσεις θεών για να ερμηνευτούν.

Η αρχαία παράδοση ανέφερε κάποιες φορές πως ο Θαλής ήταν είτε ένας αυτόχθων Φοίνικας είτε ο γιος ενός Φοίνικα που ζούσε στη Μίλητο. Η παράδοση αυτή μπορεί να μην ήταν αληθής στην πραγματικότητα, όμως η ύπαρξή της αντανάκλα μια αρχαία διαίσθηση πως η ελληνική επιστήμη και η φιλοσοφία όφειλαν πολλά σε άλλους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής. Δεν θα ήταν απίθανο να ζούσε στη Μίλητο ένας αστρονόμος που θα κυλούσε φοινικικό αίμα στις φλέβες του, ούτε ένας Φοίνικας να είχε ισχυριστεί πριν από τον Θαλή και τον Αναξίμανδρο πως ο κόσμος ήταν ένα τεράστιο πλοίο που έπλεε. Και πάλι, όμως, οι Φοίνικες βρίσκονταν μακριά από τους μοναδικούς μη Έλληνες με τους οποίους οι Μιλήσιοι βρίσκονταν σε διαρκή αλληλεπίδραση. Κατά τον έβδομο αιώνα, προς το τέλος του οποίου τοποθετείται και η γέννηση του Θαλή, η Μίλητος είχε ιδρύσει μια συμμαχία, το Κοινό των Ιώνων, με άλλες πόλεις-κράτη της περιοχής της Ιωνίας. Κάτω από τις διαταγές ενός αμφιλεγόμενου τυράννου ονόματι Θρασύβουλου, είχαν επίσης διεξαγάγει έναν μεγάλης διάρκειας πόλεμο με τη Λυδία και είχαν κατορθώσει να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από το πλούσιο εκείνο βασίλειο. Η ειρηνική σχέση που προέκυψε από τον πόλεμο σήμαινε και μια διαρκή πολιτισμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στις ελληνικές κουλτούρες της Ανατολής και στους βαρβάρους γείτονές τους. Οι Μιλήσιοι είχαν επίσης γίνει οι πλουσιότεροι Έλληνες της περιοχής, ίσως μάλιστα και του κόσμου. Είχαν ένα πολύ ισχυρό ναυτικό και έχτισαν μια ναυτική αυτοκρατορία· ίδρυναν περισσότερες αποικίες από τις άλλες πόλεις και είχαν έτσι χτίσει δεκάδες δικές τους αποικίες, κυρίως στον Εύξεινο Πόντο, όπου έμαθαν από τα βορινά βασίλεια της Σκυθίας περισσότερα από όσα αρέσει στους μελετητές να παραδέχονται.

Στα μέσα του έκτου αιώνα, όταν ο Κύρος κατέκτησε τη Λυδία του Κροΐσου, οι Μιλήσιοι πέρασαν κάτω από την κυριαρχία των Περσών. Ήδη, όμως, για αρκετές δεκαετίες οι Μιλήσιοι, περιτριγυρισμένοι από τα παλιά βαρβαρικά βασίλεια της Ασίας, είχαν υπάρξει μια θαυμαστή δύναμη για τον πολιτισμό του ελληνόφωνου κόσμου.

Οι εξαιρετικές γνώσεις που λέγεται πως είχε ο Θαλής σχετικά με τη ναυσιπλοΐα με οδηγό τα αστέρια, ίσως να συνδέονταν με τις λατρείες των προγόνων στη Μίλητο όπως και με το έμφυτο ταλέντο του στη φυσική επιστήμη. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έχουν έλθει στο φως καινούρια αρχαιολογικά στοιχεία τα οποία αποκάλυψαν τη φύση της λατρείας της Αφροδίτης στη Μίλητο, την οποία τιμούσαν σε έναν αρχαϊκό ναό έξω από τα τείχη της πόλης. Ανακαλύφθηκαν πολλά πήλινα αγαλματίδια της θεάς, του έβδομου και του έκτου αιώνα, όπως επίσης και επιγραφές που μαρτυρούν τα πολύτιμα αντικείμενα και τα έργα τέχνης τα οποία αφιέρωναν στον ναό της οι Μιλήσιοι. Η Μίλητος εξήγαγε τις ιωνικές λατρείες της και τις γιορτές της στις πενήντα ή και περισσότερες βόρειες αποικίες της στον Εύξεινο Πόντο, και σε όλες αυτές η θεά Αφροδίτη κατείχε εξέχουσα θέση, όπως για παράδειγμα στην Ίστρια και την Ολβία, όπου λατρευόταν ως «Εύπλοια» (Καλοτάξιδη). Στο Παντικάπαιον της είχαν

δώσει την προσωδυμία «Ναύκρατις» (η ισχύς των πλοίων), και στην Κύζικο ονομαζόταν «Ποντία» (θαλασσινή). Στη Μίλητο λατρευόταν επίσης ως «Αφρογένεια», σύμφωνα με την ησιόδεια αφήγηση για τη γέννησή της. Αλλά τόσο στη Φαναγόρεια όσο και στη Μίλητο, είχε μία ακόμη προσωδυμία, «Ουρανία», και με αυτήν της την ιδιότητα λατρευόταν ως προστάτιδα της ναυσιπλοΐας με οδηγό τα αστέρια. Ο Θαλής μπορεί να θεωρούσε το άλμα από την ολύμπια θεολογία στη βασιζόμενη στο νερό κοσμική του θεωρία πολύ λιγότερο απότομο απ' όσο εμείς.

Στο κεφάλαιο 3, επισημάνουμε τη σπουδαιότητα της λατρείας του Δελφινιού Απόλλωνα σε όλους τους Ίωνες Έλληνες κατά τη διάρκεια της αποικιακής τους επέκτασης. Η ιστορική σημασία της ιωνικής ταυτότητας καταδεικνύεται και από την παραγωγή της λέξης «Υαναη», που ακόμη και στα σύγχρονα αραβικά, εβραϊκά, τουρκικά και σε αρκετές ινδικές γλώσσες σημαίνει «Έλληνας», από την αρχαία λέξη «Ίων». Οι αρχαίοι Πέρσες πρόφεραν το όνομα «Ίωνάς» ως «Yauna». Η πλειονότητα των Ελλήνων που ζούσαν στην ασιατική ήπειρο και έρχονταν σε επαφή με τα μη ελληνικά φύλα της περιοχής -σε απόλυτο βαθμό ή τουλάχιστον κάπως έτσι θα πρέπει να βιώθηκε- ήταν Ίωνες. Κοιτούσαν προς τα ανατολικά και ένιωθαν ενστικτωδώς πως διέφεραν από τα άλλα μέλη των ελληνικών φυλών, και κυρίως από τους φιλοπόλεμους Δωριείς που κυριαρχούσαν στα νησιά του νότιου Αιγαίου και στη νότια Πελοπόννησο, της Σπάρτης συμπεριλαμβανομένης. Οι Ίωνες πίστευαν πως ένας από τους προγόνους της φυλής τους ήταν ο Ίωνάς, γιος ο ίδιος του θεού Απόλλωνα. Στην Ιλιάδα ο Απόλλωνος, παρά τα αναμφισβήτητα ελληνικά του διαπιστευτήρια, είναι συνδεδεμένος με τους Τρώες, έναν εξελιγμένο πολιτισμό της Μικράς Ασίας. Ο Απόλλωνος ήταν από τα πανάρχαια χρόνια συνδεδεμένος με την προφητική τέχνη, με την προσπάθεια να κατανοηθεί το αθέατο και το άγνωστο, με τη μουσική και τις Μούσες, με την ποιητική σοφία και με τη θεραπευτική. Δεν είναι να απορεί λοιπόν κανείς που οι ανθρώπινοι απόγονοί του, οι Ίωνες, επινόησαν τη λογική φιλοσοφία, την επιστήμη, την ιστορία και την ιατρική.

Επομένως, οι μεταβολές στις εκβολές του ποταμού Μαιάνδρου, οι ναυτικές ικανότητες συμπεριλαμβανομένης της ναυσιπλοΐας με οδηγό τα αστέρια, η έντονη επαφή με άλλους πολιτισμούς και η φύση τουλάχιστον δυο εκ των λατρειών, συνιστούσαν όλα τους παράγοντες της πνευματικής ιωνικής επανάστασης, όπως επίσης ήταν και η ιατρική επιστήμη υπό την προστασία του θεού Απόλλωνα. Σήμερα οι γιατροί εξακολουθούν να δίνουν τον όρκο που συνέθεσε ο αρχαίος Έλληνας γιατρός Ιπποκράτης και σώζεται μαζί με εβδομήντα περίπου πραγματείες των οποίων η πατρότητα αποδίδεται σε αυτόν. Κάποιες από αυτές έχουν γραφτεί ήδη στα μέσα του πέμπτου προχριστιανικού αιώνα, συμπεριλαμβανομένης της Περί Γυναικείων. Υπήρχε αναμφίβολα μια φιλοσοφική σχολή που αποκαλούνταν «Ιπποκράτεια Ιατρική» τον καιρό που ο Πλάτωνας έγραψε τον Φαίδρο, στις αρχές του τέταρτου αιώνα, καθώς εκεί αναφέρει πως ο Ιπποκράτης είχε πει ότι η φύση του σώματος δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν δεν σκεφτούμε και τη φύση του «όλου» - εννοώντας ίσως ολόκληρο το φυσικό σύμπαν.

Ο ίδιος ο Ιπποκράτης ήταν κατά πάσα πιθανότητα ένας αυτόχthonος του νησιού Κως. Οι εργασίες του αποκρυστάλλωναν μια μακρά παράδοση ιατρικής έρευνας. Η συντεχνία του από ιατρικές διάνοιες ήταν συνδεδεμένη με άλλες στην ενδοχώρα στην Κνίδα, όπου επίσης ανθούσε μια διακεκριμένη ιατρική σχολή. Η λαμπρή διάνοια του Ιπποκράτη πρέπει να κατανοηθεί ως ολοκλήρωση πολλών δεκαετιών, ακόμη και αιώνων, ιατρικής πρακτικής και συσσώρευσης γνώσεων. Η Κως φυλετικά δεν ήταν ιωνική, αλλά μία από τις εκτός Πελοποννήσου αποικίες των Δωριέων, και μάλιστα από την Επίδαυρο. Κατά τα ιστορικά χρόνια, ίσως και νωρίτερα, η Επίδαυρος ήταν ο τόπος μιας σημαντικής λατρείας του ήρωα-θεραπευτή

Ασκληπιού. Μερικοί μελετητές, τόσο στην αρχαιότητα όσο και σύγχρονοι, πίστεψαν πως ο Ιπποκράτης ήταν μέλος ενός κληρονομικού ιερατικού γένους, των Ασκληπιαδών, οι οποίοι αφιερώνονταν στον ναό και στη λατρεία του ήρωα αυτού. Η Κως ήταν μία από την ομάδα των έξι δωρικών πόλεων που ήταν χτισμένες επάνω ή κοντά στη νοτιοδυτική γωνία της σημερινής Τουρκίας. Οι άλλες δυο στην ενδοχώρα ήταν η Αλικαρνασσός και η Κνίδος ενώ υπήρχαν και τρεις στη Ρόδο. Παρόλο που αυτοί οι δωρικής καταγωγής Έλληνες της Ανατολής ήταν συνδεδεμένοι με δεσμούς συγγένειας μεταξύ τους, ο γεωγραφικός τους εντοπισμός στην Ιωνία σήμαινε πως επίσης μοιράζονταν το πολιτισμικό περιβάλλον του Κοινού των Ιώνων. Η επιλογή τους να γράφουν τις ιατρικές τους πραγματείες σε ιωνική διάλεκτο παρόλο που οι ίδιοι ήταν Δωριείς μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως ένιωθαν ότι οι επιστημονικές τους ανακαλύψεις ανήκαν στην ιωνική πνευματική παράδοση.

Οι μέθοδοι των γιατρών και των φυσικών επιστημόνων της Μιλήτου ήταν παρόμοιες. Όλοι τους αναζητούσαν κυρίως φυσικές και όχι υπερφυσικές ερμηνείες των φυσικών φαινομένων, είτε επρόκειτο για γεωλογία και μετεωρολογία είτε για ασθένεια και τραυματισμούς. Η λογική ιατρική των Ελλήνων είναι ακόμη πιο εντυπωσιακή αν τη συγκρίνουμε, λόγου χάρη, με την πεποίθηση των Βαβυλωνίων πως την ασθένεια την προκαλούσαν οργισμένοι θεοί και δαίμονες που πραγματοποιούσαν εισβολή, και με τα ξόρκια και τις μαγικές επωδούς που εναλλάσσονται με συνταγές για φάρμακα στους περισσότερους αιγυπτιακούς ιατρικούς παπύρους. Και πάλι όμως, οι Έλληνες έμαθαν τόσο πολλά από άλλους πολιτισμούς που η εικόνα είναι περίπλοκη. Ένας αιγυπτιακός πάπυρος του δέκατου πέμπτου προχριστιανικού αιώνα, που ονομάστηκε «πάπυρος Έντγουιν Σμιθ» από το όνομα του ιδιώτη Αμερικανού αιγυπτιολόγου που τον αγόρασε στο Λούξορ το 1862, εκθέτει μια συστηματική προσέγγιση των τραυμάτων και περιλαμβάνει περιγραφές του κάθε τύπου πληγών, μαζί με τις κατάλληλες διαγνωστικές διαδικασίες, θεραπείες και προγνώσεις. Το θέμα του όμως είναι τα τραύματα, των οποίων οι εξωτερικές αιτίες συνήθως ήταν γνωστές, και όχι οι πολύ πιο μυστηριώδεις ασθένειες που έμοιαζαν να ξεπηδούν εκ των έσω και ίσως να έμοιαζαν δεκτικές μιας πιο θεολογικής ερμηνείας.

Οι μελετητές δεν συμφωνούν σχετικά με τον βαθμό στον οποίο οι Έλληνες όφειλαν τις εξελιγμένες ιατρικές γνώσεις τους στους Αιγυπτίους. Οι Έλληνες γιατροί θαύμαζαν τις φαρμακολογικές γνώσεις των Αιγυπτίων, ήξεραν πως οι Πέρσες βασιλείς προσλάμβαναν γιατρούς από την Αίγυπτο και υιοθέτησαν μια από τις βασικές θεραπευτικές πρακτικές των Αιγυπτίων κατά την οποία ο ασθενής κοιμόταν στο ιερό ενός θεραπευτή θεού. Η πρακτική αυτή ονομαζόταν «εγκοίμησις». Όμως αυτή η σημαντική πηγή εμπειρίας συνδυαζόταν με την ελληνική έρευνα, με την ανθρωπιστική προσέγγισή τους των προβλημάτων της ζωής, κι έτσι παρήγαγε το λογικό, επιστημονικό πνεύμα και τη μέθοδο του Ιπποκράτη και της σχολής του. Μία από τις έννοιες που αναπτύχθηκαν από τα μέλη των ιατρικών σχολών ήταν και αυτή της πιθανότητας. Με δεδομένο ένα σύνολο συμπτωμάτων, μπορούσαν να δώσουν μια διάγνωση λέγοντας πως ήταν πιθανόν ο ασθενής να έπασχε από την τάδε γνωστή ασθένεια. Ακόμη περισσότερο, μπορούσαν να προβλέψουν τι ήταν πιθανόν να συμβεί μελλοντικά στον ασθενή, δηλαδή να κάνουν πρόγνωση. Ο Ιπποκράτης πίστευε πως αυτό ήταν στην πραγματικότητα ένα καθήκον του γιατρού. Ήταν περίπου την ίδια εποχή που οι Έλληνες άρχισαν να χρησιμοποιούν επιχειρήματα για την πιθανότητα και σε άλλες περιπτώσεις, όπως οι νομικές διαδικασίες. Οι χαρακτήρες στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια δεν επιχειρηματολογούν με πιθανότητες. Το αρχαιότερο παράδειγμα είναι ο ομηρικός Ύμνος στον Ερμή, που πιθανώς χρονολογείται από τον έκτο προχριστιανικό αιώνα. Ο Ερμής είναι ακόμη ένα νεογέννητο βρέφος κι όμως έχει κλέψει ένα κοπάδι το οποίο ανήκει στον πρεσβύτερο αδελφό του, τον

Απόλλωνα. Ο Ερμής οδηγείται σε δίκη ενώπιον του πατέρα του, του Δία. Υπερασπίζεται τον εαυτό του λέγοντας ψευδώς πως δεν έχει κλέψει το κοπάδι του Απόλλωνα (που το έχει, όμως, κλέψει) με το επιχείρημα πως όντας βρέφος θα ήταν απίθανο να είχε αρκετή φυσική δύναμη για να οδηγήσει ένα κοπάδι. Ο Ιπποκράτης χρησιμοποιούσε πιο οργανωτικά τη λογική των πιθανοτήτων - ήταν καθήκον του γιατρού να χρησιμοποιεί στοιχεία που εξήγε από την εμπειρική γνώση προκειμένου να κατανοήσει τι ήταν πιθανόν να συμβεί σε έναν ασθενή, «να μπορεί να πει τι είχε προηγηθεί, να καταλάβει το παρόν και να προβλέψει το μέλλον» προκειμένου να μπορέσει «να ευεργετήσει και όχι να βλάψει»· αυτοί που «είναι εξ ιδιοσυγκρασίας παχύσαρκοι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να πεθάνουν γρήγορα από ό,τι εκείνοι που είναι λεπτοί».

Η σχέση ανάμεσα στον Ιπποκράτη και στους άλλους στοχαστές της Ιωνίας ήταν αμφίδρομη. Καινούριες αρχαιολογικές έρευνες έδειξαν πως εξελιγμένη κρανιοχειρουργική είχε εφαρμοστεί στο τραυματισμένο κρανίο μιας τριαντάχρονης γυναίκας, στα Άβδηρα, μια αποικία των Κλαζομενών που ανήκαν στο Κοινό των Ιώνων, περί τα μέσα του έβδομου προχριστιανικού αιώνα. Η διαδικασία ήταν επιτυχής — η γυναίκα έζησε για άλλα είκοσι έτη. Η ανακάλυψη των λειψάνων της γυναίκας αυτής κατά τη διάρκεια ανασκαφών στα Άβδηρα δείχνει σύνθετη χειρουργική επέμβαση στα οστά του κρανίου, που περιλάμβανε και τρυπανισμό (αφαίρεση ενός τμήματος οστού σε σχήμα δίσκου προκειμένου να σταθεί δυνατή η αφαίρεση θραυσμάτων οστού που προξενούσαν βλάβες) και η οποία εφαρμοζόταν ήδη περυσσότερους από δύο αιώνες πριν από τη σύνθετη πραγματεία του Ιπποκράτη *Περί των εν τη κεφαλή τραυμάτων* που γράφτηκε περί το 400 π.Χ. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και πριν από τον Θαλή και τους άλλους Ίωνες φιλοσόφους, η ιατρική επιστήμη και πρακτική ήταν πολύ πιο προχωρημένη από όσο έχουμε μέχρι τώρα καταλάβει. Ο Αριστοτέλης, συγχρόνως επιστήμονας και φιλόσοφος, ήταν και ο ίδιος γιος ενός διακεκριμένου γιατρού και βρισκόταν σίγουρα στο σταυροδρόμι ανάμεσα σε δύο πεδία:

Όσον αφορά στην υγεία και την ασθένεια, δεν είναι έργο μόνο του ιατρού αλλά και του φυσικού φιλοσόφου να διερευνήσει μέχρι ενός σημείου τις αιτίες τους... όπως από την άλλη και οι ιατροί, έχοντας οξυδερκές και ερευνητικό πνεύμα, έχουν κάτι να πουν για τις φυσικές επιστήμες και να διεκδικήσουν την άντληση των αρχών τους από αυτές. Οι άριστοι από εκείνους που ασχολούνται με τη φυσική επιστήμη καταλήγουν να ερευνούν και τις ιατρικές αρχές.

Οι πραγματείες του Ιπποκράτη είναι πρακτικά εγχειρίδια τα οποία ασχολούνται με την καθημερινή πραγματικότητα, όχι εργασίες αφηρημένης θεώρησης. Οι μελετητές έχουν καταλήξει να παραδέχονται ότι, χάρη στο γεγονός πως εστιάζουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων, στις αποδείξεις και στη σχέση αιτίας-αποτελέσματος, όπως επίσης και χάρη στην έλλειψη προσφυγών σε υπερφυσικές εξηγήσεις, οι πραγματείες αυτές θα πρέπει να έπαιξαν ζωτικό ρόλο στην ιωνική πνευματική επανάσταση.

Πώς, όμως, τα ενδιαφέροντα των πρώτων γιατρών και φυσικών επιστημόνων μετουσιώθηκαν σε κάτι που μοιάζει με αυτό που εμείς αποκαλούμε «φιλοσοφία»; Ο πρώτος αρχαίος Έλληνας ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο «φιλόσοφος» (δηλαδή «αυτός που αγαπά τη σοφία») ήταν ο Ηράκλειτος, κάτοικος της πόλης της Εφέσου που επίσης απομακρυνόταν από τη θάλασσα εξαιτίας προσχώσεων. Ήταν ο ίδιος φιλόσοφος που έλεγε ότι κανένας ποταμός δεν μένει ο ίδιος. Τοποθετούσε το πυρ (φωτιά) στο κέντρο της κοσμικής τάξης και δήλωνε πως τα πάντα βρίσκονταν σε ροή. Όπως και για τον Θαλή, οι μεταγενέστεροι Έλληνες

υπέθεταν πως και ο Ηράκλειτος είχε μάθει πράγματα από τον στοχασμό των «βαρβάρων». Ίσως να είχε εμπνευστεί την ιερότητα της φωτιάς από την περσική θρησκεία, τον ζωροαστρισμό. Ανεξάρτητα όμως από την πηγή των ιδεών του, του αξίζει ο τίτλος του πρώτου φιλοσόφου υπό τη σύγχρονη έννοια της λέξης, καθώς μαζί με την πεποίθησή του πως το πυρ ήταν η πρώτη αιτία του φυσικού κόσμου, θεωρούσε ότι αφηρημένες δυνάμεις υπάρχουν πίσω από τον φυσικό κόσμο (αυτή είναι η φιλοσοφία ως μεταφυσική), όπως επίσης βαθμοί της νόησης και αρχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η πρόκληση με την οποία ήταν αντιμέτωπος ως προς το σε ποια διάλεκτο θα εξέφραζε τις πρωτοπόρες ιδέες του, μαρτυρά πως το έργο του δεν ήταν εύκολο να διαβαστεί. Ο πρώτος αυτός φιλόσοφος έδωσε αμέσως στη φιλοσοφία τη φήμη της πως είναι δυσνόητη και δύσκολη. Τα σωζόμενα αποσπάσματα από το έργο του είναι μερικές φορές εξαιρετικά σκοτεινά, τόσο μάλιστα που οι Έλληνες αφηγούνταν μια ιστορία σύμφωνα με την οποία ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης είχε δώσει ένα αντίγραφο από το βιβλίο του Ηράκλειτου -γραμμένο αρκετές δεκαετίες νωρίτερα- στον Σωκράτη για να το διαβάσει· όταν τον ρώτησε μετά ποια ήταν η γνώμη του για το βιβλίο, ο Σωκράτης απάντησε: «Το μέρος το οποίο κατανοώ είναι εξαιρετικό, και το ίδιο ισχύει, τολμώ να πω, για το μέρος το οποίο δεν κατανοώ· πρέπει όμως να είναι κάποιος Δήλιος κολυμβητής για να φτάσει ως τον βυθό του». Όμως ο Ηράκλειτος, σκοτεινός ή όχι, υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος που σκέφτηκε εντατικά επάνω σε αυτό που σήμαινε η φιλοσοφία - μια δυναμική διαδικασία έρευνας μέσα στη φύση της ίδιας της ύπαρξης.

Το ολοένα αυξανόμενο εύρος των ενδιαφερόντων του ξεπηδούσε από τη θεωρία του σχετικά με την αέναη μεταβολή, η οποία τον βοηθούσε να ερμηνεύει την αντίθεση ανάμεσα στο ίδιο και στο έτερο, μέσα στο σύμπαν και μέσα στην κοινωνία. Τα πράγματα που τη μια στιγμή είναι αντίθετα, μπορούν να ενοποιηθούν την άλλη στιγμή ή κάτω από άλλες συνθήκες: «Το ίδιο και το αυτό είναι το ζωντανό και το νεκρό, και η εγρήγορση και ο ύπνος, και το νέο και το γηραιό· διότι μεταπίπτοντας αυτά γίνονται τα άλλα, και πάλι μεταπίπτοντας ξαναγίνονται τέτοια». Ακόμη περισσότερο, η συνεχής ροή έχει συνέπειες επάνω στις ιδιότητες των πραγμάτων και στο πώς τα διαφορετικά «υποκείμενα» αντιλαμβάνονται αυτές τις ιδιότητες: «Το θαλασσίνο ύδωρ και καθαρότατο είναι και βλαβερότατο συγχρόνως· για τα ψάρια πόσιμο είναι και σωτήριο, μα για τους ανθρώπους μη πόσιμο και βλαβερό αν το πίνουν». Ο Ηράκλειτος υποστήριζε πως όλη η ύλη μεταμορφωνόταν καθώς αδιάκοπα μετατρέποταν ξανά σε φωτιά, και η διαδικασία ξανάρχιζε πάλι. Αλλά σε ένα άλλο σημαντικό χωρίο του έργου του το οποίο περιέχει ακόμη ένα στοιχείο σχετικά με το γιατί μπόρεσαν οι Έλληνες να επινοήσουν τη φιλοσοφία, συγκρίνει αυτήν τη διαδικασία με την αδιάκοπη «ανταλλαγή» του χρυσού με διάφορα χρήσιμα αγαθά, και αντιστρόφως. Το σύμπαν βρισκόταν σε κατάσταση αέναης ροής. Μπορούσε να μετρηθεί, αλλά μόνο με το ισοδύναμο του κοσμικού χρήματος.

*

Οι Μιλήσιοι και οι Εφέσιοι ζούσαν γειτονικά στη Λυδία όπου, κατά τον έβδομο προχριστιανικό αιώνα, κόπηκαν τα πρώτα νομίσματα στην ιστορία. Άγραφοι μεταλλικοί δίσκοι στο απαιτούμενο βάρος θερμαίνονταν και τοποθετούνταν ανάμεσα σε δύο καλούπια, τα κοίλα μπρούτζινα καλούπια που είχαν χαραγμένα επάνω τους τα σχέδια των νομισμάτων από την ανάποδη. Ο σιδηρουργός εφάρμοζε τα καλούπια και χτυπούσε το επάνω με ένα σφυρί έτσι ώστε τα εγχάρακτα σχέδια να τυπωθούν στον μεταλλικό δίσκο και να παραχθεί το νόμισμα. Αυτό το σημαντικό τεχνολογικό βήμα έδωσε ώθηση στον καινοτόμο ιωνικό στοχασμό, και

κυρίως στην αφηρημένη έννοια του απείρου που διατύπωσε ο Αναξίμανδρος, στη σύλληψη δηλαδή ότι τα πράγματα στο σύμπαν μπορούν να είναι μη πεπερασμένα και να μην περιέχονται σε όρια. Τα νομίσματα έκαναν τους αρχαίους Έλληνες να σκέφτονται. Ο μύθος τους για τον βασιλιά της Φρυγίας Μίδα ο οποίος λιμοκτόνησε επειδή οτιδήποτε άγγιζε μεταβαλλόταν σε χρυσό, χρονολογείται από εκείνη την περίοδο και από εκείνη την περιοχή, καθώς η Φρυγία συνόρευε επίσης με τη Λυδία. Ή πάλι, υπάρχει και ο μύθος του Χάροντα, του βαρκάρη για τον Κάτω Κόσμο. Στην κωμωδία του Αριστοφάνη *Βάτραχοι*, η οποία ανέβηκε για πρώτη φορά το 405 π.Χ., ο θεός Διόνυσος και ο δούλος του Ξανθίας κατεβαίνουν στον Κάτω Κόσμο για να φέρουν πίσω τον καλύτερο τραγικό ποιητή. Συναντούν έναν νεκρό που κατεβαίνει κι αυτός, και του ζητούν να πάρει τις αποσκευές τους στη νεκροφόρα του. Όμως εκείνος τους ζητά δύο δραχμές, το ισοδύναμο της αμοιβής που έπαιρνε ένας εργάτης για τέσσερις ημέρες. Το ποσό ισοδυναμούσε επίσης με δώδεκα φορές την αξία που οι Έλληνες έβαζαν στο στόμα των νεκρών για να πληρώσουν τον βαρκάρη — τον οβολό. Όμως, η ανταλλαγή δεν χρησίμευε σε τίποτα στον νεκρό, καθώς τα χρήματα δεν μπορούν να αγοράσουν τίποτα στον Άδη. Ένα αρχαίο δημώδες συμποσιακό άσμα έλεγε: «Ευτυχισμένος ήταν ο Μίδας, μα ποιος απ' τους ανθρώπους πήρε ποτέ στον Άδη χρήμα περισσότερο από έναν οβολό;» Ο διάλογος που παρουσιάζει ο Αριστοφάνης στον δρόμο για τον Κάτω Κόσμο έχει έτσι να κάνει με το κατά πόσον το χρήμα μπορεί να αγοράσει καλύτερο θάνατο. Υπάρχει κάποια μορφή αξίας που μπορεί να διαρκέσει και μετά τον τάφο; Μπορείς να την πάρεις μαζί σου αφού πεθάνεις; Μπορεί να σε κάνει αθάνατο; Στη Ρώμη, ο θεός στον οποίο απέδιδαν την εφεύρεση του νομίσματος θα έπρεπε να ήταν ο Βούλκαν, ο θεός των μεταλλουργών και των σιδεράδων, αντί γι' αυτόν όμως ήταν ο Ιανός, ο θεός με τα δύο πρόσωπα ο οποίος φέρνει τις καινούριες χρονιές και κοιτά συγχρόνως μπροστά και πίσω μέσα από το άπειρο.

Τα νομίσματα αντιπροσωπεύουν μια αχρονική αξία, η οποία μπορεί να διαιρεθεί σε τμήματα μικρών νομισματικών υποδιαίρεσεων αλλά μπορεί επίσης και να συσσωρεύεται απεριόριστα. Τα νομίσματα επιτρέπουν να φανταστούμε μια ποσότητα χρημάτων τόσο τεράστια που δεν είναι δυνατόν να ξοδευτεί στον χρόνο της ανθρώπινης ζωής. Αυτό είναι που βρίσκεται πίσω από τη σύνδεση των χρημάτων με τη φιλοσοφία. Τα νομίσματα είναι κάτι διαφορετικό από φορητά κομμάτια χρυσού ή αργύρου. Η αξία την οποία αντιπροσωπεύουν δεν χρειάζεται να είναι η ίδια με την αξία του μετάλλου ως ανταλλάξιμου αγαθού. Σε ακραίες περιπτώσεις, τα νομίσματα μπορεί να είναι πλαστά. Σε πολλές αρχαίες πόλεις, υπήρχαν μπρούτζινα νομίσματα μικρών υποδιαίρεσεων. Η ονομαστική αξία τους λίγη σχέση είχε με την εγγενή αξία τους. Αυτή η διολίσθηση ανάμεσα στις δύο αξίες -την ονομαστική και την εγγενή- ξεκίνησε την ίδια στιγμή που κόπηκε το πρώτο νόμισμα στην αρχαϊκή Λυδία. Ο Καρλ Μαρξ το περιέγραψε αυτό στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* του. Η κυκλοφορία των νομισμάτων πάντοτε τα υποβιβάζει σε μια απλή ομοιότητα με την αξία που συμβολίζουν. Αυτό το οποίο ξεκινά ως πραγματικά αποτελούμενο από χρυσό και αξίζει ως αντικείμενο ακριβώς όσο λέει ο αριθμός τον οποίο αναγράφει επάνω του, καταλήγει πάντοτε να αντικατασταθεί από νομίσματα ή χαρτονομίσματα τα οποία συμβολίζουν μια χρηματική αξία αλλά ως αντικείμενα αυτά τα ίδια είναι ευτελούς αξίας. Ο Μαρξ αποκαλεί αυτήν τη διαδικασία της μεταμόρφωσης των χρημάτων «από το να είναι πραγματικά χρυσά», *Goldsein*, στο «να φαίνονται χρυσά», *Goldschein*. Τα νομίσματα είναι συμπαγή, υλικά, όμως σημαίνουν μια ποσότητα καθαρά αφηρημένης συμβολικής αξίας στον κόσμο. Όλα τα αγαθά που παράγει η ανθρώπινη χειρωνακτική εργασία, όπως και όλα τα υλικά αντικείμενα στον κόσμο, μπορούν να μετρηθούν με το χρήμα και να ανταλλαχθούν με αυτό. Αυτός ο καινούριος, αφηρημένος κόσμος που υπάρχει μόνο στη σκέψη, επέτρεψε ξαφνικά στους Έλληνες γείτονες του

βασιλείου των Λυδών να συλλάβουν αφηρημένες ιδέες. Οι αφηρημένες έννοιες της αξίας, του χρόνου και της ύπαρξης βρέθηκαν, για πρώτη φορά στην ιστορία του πνεύματος, διαχωρισμένες από τον πραγματικό κόσμο της εργασίας, των σωματικών αναγκών και του φυσικού περιβάλλοντος.

*

Ο πιο υποτιμημένος από όλους τους Έλληνες φιλοσόφους είναι ο λαμπρός Ξενοφάνης, ο οποίος είχε δει με τα μάτια του το βασίλειο της Λυδίας εν δράσει και θεωρούσε σημαντική την εφεύρεση του νομίσματος που έγινε εκεί. Όπως ο Ηράκλειτος, ενδιαφερόταν για την αλλαγή και για τη σχέση ανάμεσα στο ίδιο και το έτερο, όμως εκείνος εστίαζε στον τρόπο με τον οποίο η αλλαγή εκδηλωνόταν στις ανθρώπινες κοινότητες περισσότερο απ' όσο στη φυσική συγκρότηση του σύμπαντος, προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος για την επινόηση της πολιτικής θεωρίας. Η πόλη του, η Κολοφώνα, λίγο βόρεια από την Έφεσο, ήταν μέλος του Κοινού των Ιώνων. Πόλη ιδρυμένη από την Αθήνα, είχε υποταχθεί από τον Γύγη κατά τα μέσα του έβδομου αιώνα, διατήρησε όμως φιλικές σχέσεις με τον κατοπινό βασιλιά των Λυδών Αλυάττη ανάμεσα στο 613 και το 560 π.Χ. Σύμφωνα με μια παράδοση, ο Αλυάττης είχε αποδυναμώσει τους Κολφώνιους διαλύοντας το ιππικό τους.

Ο Ξενοφάνης ασκούσε έντονη κριτική στους συμπολίτες του επειδή επιδείκνυαν κι εκείνοι τις ακραίες όψεις του πολυτελούς τρόπου ζωής των Λυδών, κυρίως με τα γεμάτα χλιδή πορφυρά ενδύματά τους, τα αρώματα και τις φανταχτερές κομμώσεις. Αυτός ο «εκλεπτυσμένος» ή «ραφιναρισμένος» τρόπος ζωής, αντιγραμμένος από τους εξ ανατολής βαρβάρους, ήταν δημοφιλής σε αρκετές ιωνικές πόλεις, και η Κολοφώνα ήταν μία από αυτές. Ο Ξενοφάνης χαρακτήριζε «ανώφελο» αυτόν τον προσποιητό τρόπο ζωής επειδή δεν συνέβαλλε στην ανθρώπινη κοινότητα της πόλης. Η εκ μέρους του απόρριψη αυτού του τρόπου ζωής ήταν συνδεδεμένη με την περιβόητη αντίθεσή του στις εξαιρετικές τιμές (ανταμοιβές και δωρεάν γεύματα) που απέδιδαν οι ελληνικές πόλεις στους ολυμπιονίκες αθλητές τους όταν επέστρεφαν από τους αγώνες. Υποστήριζε πως η ευεργεσία που οι αθλητές προσέφεραν στις πόλεις τους ήταν βραχύχρονη και δεν βελτίωνε την κυβέρνηση της πόλης ούτε την ευημερία της. Εκφράζοντας αυτήν την άποψη, ο Ξενοφάνης διατύπωνε και το αίτημα να τιμηθεί αυτός ο ίδιος, ως άγιος και φωτισμένος ποιητής. Δεν ήταν ασκητικός, καθώς είχε επίσης συνθέσει ένα άσμα σχετικά με το πώς έπρεπε να πίνουν οι άνθρωποι στα συμπόσια. Από τη στιγμή όμως που ο αθλητισμός ήταν προνόμιο των ολίγων, ένας αιχμηρός πρωτο-δημοκρατικός τόνος υποβόσκει στην κριτική του.

Πολιτικά απογοητευμένος, ο Ξενοφάνης μετακόμισε από την Κολοφώνα στη νότια Ιταλία και γι' αυτό είναι και η μεταβατική μορφή ανάμεσα στους Ίωνες Έλληνες επινοητές της λογικής σκέψης και στη δεύτερη ομάδα των πρώτων φιλοσόφων, οι οποίοι δρούσαν στην πιο δυτική περιοχή του ελληνικού κόσμου. Ο Ξενοφάνης ήταν μια ιδρυτική μορφή. Ήταν ο πρώτος φιλόσοφος ο οποίος χρησιμοποίησε τον σαρκασμό ως τυπικό τέχνασμα για να ασκήσει κριτική στις θέσεις άλλων στοχαστών. Ήταν συγχρόνως ο πρώτος αρχαίος Έλληνας συγγραφέας που υιοθέτησε ξεκάθαρα ένα είδος σχετικισμού. Αυτό σημαίνει, με άλλα λόγια, πως πίστευε ότι καμία πρόταση δεν μπορεί να είναι απόλυτα αληθής, καθώς το αν θα θεωρηθεί αληθής ή ψευδής εξαρτιόταν από την υποκειμενική ματιά του ατόμου που θα την εκτιμούσε — μία σημαντική αρχή, την οποία ακόμη και σήμερα δυσκολεύονται να αποδεχτούν οι υποστηρικτές δογματικών θέσεων. Ο Ξενοφάνης επέμενε τόσο πολύ ότι ήταν δύσκολο να αποκτήσει κάποιος αληθή γνώση, που τον χαρακτήρισαν και ως τον πρώτο σκεπτικιστή. Ήταν

ο πρώτος ο οποίος υποστήριξε συστηματικά πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην πεποίθηση και τη γνώση. Έλεγε ότι το να στοχεύουμε στην απόκτηση οποιοσδήποτε γνώσης σχετικά με τα μη φανερά πράγματα ήταν παρακινδυνευμένο - και μάλιστα, ακόμη και αν οι άνθρωποι πέσουν τυχαία επάνω στην αλήθεια αυτών των πραγμάτων, δεν θα έχουν κανέναν τρόπο για να την αναγνωρίσουν. Δεν αρνείται, πάντως, ότι αξίζει να προσπαθούμε, μέσα από επίμονη έρευνα, να αυξήσουμε την ανθρώπινη γνώση.

Ο Ξενοφάνης χρησιμοποιούσε την ποίηση για να ασκήσει κριτική στα ποιήματα τα οποία κυρίως συνιστούσαν τα αποθέματα της ελληνικής σοφίας, με άλλα λόγια σε αυτά του Ομήρου και του Ησιόδου. Στόχος της κριτικής του ήταν πως οι ποιητές αυτοί αφηγούνταν πράγματα για τους θεούς που δεν ήταν αποδεκτά από τους ανθρώπους - μοιχεία, κλοπή και εξαπάτηση. Με τον Ξενοφάνη, μπορούμε να δούμε μια ριζική μετατόπιση προς ένα πιο απομακρυσμένο και λιγότερο παρεμβατικό πάνθεον θεοτήτων. Αυτές οι καινούριες θεότητες δεν έχουν τόσο πολλά κοινά με τους παρορμητικούς, όμοιους με παιδιά Ολύμπιους. Ο Ξενοφάνης έμαθε επίσης, ως Έλληνας που ζούσε σε περιοχές γειτονικές με πολλές άλλες εθνικές ομάδες, πως οι άνθρωποι τείνουν να σκέφτονται τους θεούς με εικόνα ακριβώς όμοια προς τη δική τους: «Οι Αιθίοπες λένε πως οι θεοί τους είναι μαύροι με πλακουτσωτή μύτη. Οι θράκες λένε για τους δικούς τους πως είναι γαλανομάτηδες κι έχουν κόκκινα μαλλιά». Βλέπουμε τον Ξενοφάνη να χρησιμοποιεί χιούμορ του παραλόγου για να διατυπώσει βαθιές φιλοσοφικές απόψεις, αναφερόμενος στο ζωικό βασίλειο: «Αν τα βόδια και τα άλογα και τα λιοντάρια μπορούσαν να φτιάξουν εικόνες των θεών τους, θα τους απεικόνιζαν με μορφές βοδιών, αλόγων και λιονταριών αντίστοιχα».

Δεν είναι ότι ο Ξενοφάνης ήταν άθεος. Ο δικός του υπέρτατος θεός ταυτιζόταν με ολόκληρο το σύμπαν, ως μια μοναδική, ακίνητη οντότητα. Αυτός ο θεός δεν είχε ούτε ανθρώπινη μορφή ούτε νου που να μοιάζει με τον ανθρώπινο. Δεν μιλά απευθείας στους ανθρώπους και δεν εμφανίζεται στους κύκλους τους. Αυτό μας οδηγεί να κατανοήσουμε τη βαθύτερη στάση του Ξενοφάνη. Ο Ξενοφάνης περιφρονούσε ένα έθιμο σύμφωνα με το οποίο τα σπίτια στολίζονταν με κλαδιά πεύκου επειδή υποτίθεται πως αυτά διέθεταν μια υπερφυσική δύναμη. Χλεύαζε προφήτες και θαυματοποιούς. Δεν πίστευε πως η μαντεία λειτουργούσε. Αυτός ο σκεπτικισμός σχετικά με τη θρησκευτική πρακτική πήγαζε από τον τρόπο με τον οποίο κατανούσε τις φυσικές ιδιότητες του παντός. Κάποια θεαματικά συμβάντα που προέκυπταν στον φυσικό κόσμο αδικώς θεωρούνταν από τους ανθρώπους θείκα σημάδια, σύμφωνα με τον Ξενοφάνη. Τα φαινομενικά ανεξήγητα φυσικά συμβάντα, επέμενε, έπρεπε να αποδοθούν σε μη υπερφυσικές αιτίες, που απλώς δεν ήταν ορατές για τους ανθρώπους. Το ουράνιο τόξο, στο οποίο οι Έλληνες αναγνώριζαν τη θεά Ίριδα, για τον Ξενοφάνη ήταν απλώς ένα σύννεφο με πολύχρωμες ραβδώσεις. Όταν οι ναυτικοί έβλεπαν πορφυρά φώτα να λάμπουν επάνω στα κατάρτια τους (η λεγόμενη φωτιά του Σεντ Έλμο, που προκαλείται από ηλεκτρικά φορτία συχνά έπειτα από καταιγίδα), δεν ήταν οι Διόσκουροι που υπόσχονταν την προστασία τους αλλά σύννεφα που απελευθέρωναν φως καθώς κινούνταν. Η θείκη οντότητα δεν επικοινωνούσε με τους ανθρώπους.

Ο άλλος φιλόσοφος που πήρε ένα πλοίο για να πλεύσει δυτικά, από την Ιωνία στην Ιταλία, ο Πυθαγόρας, διερευνούσε τα μυστικά τα οποία θα μπορούσε η καθαρή επιστήμη των αόρατων αριθμών να του αποκαλύψει σχετικά με τη δομή του διακριτού κόσμου. Ο Πυθαγόρας γεννήθηκε στο ιωνικό νησί της Σάμου, όμως το εγκατέλειψε, διαφεύγοντας ενδεχομένως από την τυραννία του Πολυκράτη. Εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα, στο πόδι της νότιας Ιταλίας. Όπως και τόσοι άλλοι αρχαίοι φιλόσοφοι, είχε έρθει σε επαφή με τη «σοφία των βαρβάρων». Μάλιστα, κάποιοι άνθρωποι στην αρχαιότητα πίστευαν πως ο Πυθαγόρας είχε

σπουδάσει στη Βαβυλώνα κοντά στον ίδιο τον Ζωροάστρη, τον ιδρυτή του ζωροαστρισμού· άλλοι πάλι επέμεναν πως δασκάλα του υπήρξε μια ιέρεια των Δελφών. Οι πραγματείες του ήταν πιο μυστικιστικές από αυτές των άλλων Ιώνων, και η σχολή του ήταν εσωτεριστική· τα μέλη της υιοθετούσαν τη χορτοφαγία και κάποιες άλλες επιταγές. Τον γοήτευαν οι ιδέες της μετεμψύχωσης και της μετενσάρκωσης. Έκανε σημαντικά βήματα όσον αφορά στη σχέση ανάμεσα στη μουσική και στα μαθηματικά· η αρμονία ήταν μια έννοια κεντρική στην κοσμολογία του. Αλλά βέβαια, είναι κυρίως γνωστός για το θεώρημα το οποίο φέρει τα όνομά του: το τετράγωνο της υποτεινουσας ενός ορθογωνίου τριγώνου ισούται με το άθροισμα των τετραγώνων των δυο κάθετων πλευρών του. Και σε αυτή την περίπτωση, δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο Έλληνας στοχαστής βασίζεται σε γνώσεις των «βαρβάρων», καθώς οι Βαβυλώνιοι είχαν ήδη από το 1800 π.Χ. εντοπίσει τη θεμελιώδη αυτή σχέση που διατυπώνει το πυθαγόρειο θεώρημα.

Από τη στιγμή που ο Ξενοφάνης και ο Πυθαγόρας έφεραν τη φιλοσοφία προς τα δυτικά, οι ελληνικές αποικίες της Ιταλίας και της Σικελίας γέννησαν τους δικούς τους φιλοσόφους. Ο Πυθαγόρας επηρέασε τον Εμπεδοκλή τον Ακραγαντίνο, ίσως τον πιο διάσημο Έλληνα της Σικελίας κατά την αρχαιότητα, και σίγουρα ζωντανή και ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία. Όπως ο Πυθαγόρας, πίστευε και εκείνος στη μετενσάρκωση και λέγεται ότι ρίχτηκε στο ηφαίστειο της Αίτνας για να πείσει με την εξαφάνισή του πως είχε επιστρέψει στους θεούς (δυστυχώς, το σανδάλι του ξεβράστηκε λίγο αργότερα από το ηφαίστειο, υπονομεύοντας τον σκοπό του). Κι ενώ οι Μιλήσιοι διαφωνούσαν σχετικά με το ποιο στοιχείο ήταν πρωταρχικό, ο Εμπεδοκλής αναγνώρισε και τα τέσσερα κλασικά στοιχεία -ύδωρ, γαία, πυρ, αέρα- ως πρωταρχικά, που από κοινού με την ένωσή τους συγκροτούν το σύμπαν. Αυτά τα στοιχεία ενώνονταν και αποχωρίζονταν διαδοχικά με τις ανταγωνιστικές δυνάμεις του Έρωτα (Φιλότης) και της Διαμάχης (Νείκος), κάτι το οποίο ερμηνεύει τη μεταβαλλόμενη φύση του κόσμου, των ζώων και των φυτών στη διαδρομή της εξέλιξης.

Στην ηπειρωτική χώρα της νότιας Ιταλίας, οι σημαντικότεροι φιλόσοφοι ήταν οι Ελεάτες, οι οποίοι έλαβαν το όνομά τους από την πόλη Ελέα (σημερινή Βέλια) στη δυτική πλευρά του «αστραγάλου» της ιταλικής μπότας. Με αυτούς, η φιλοσοφική ενασχόληση έκανε άλμα όσον αφορά στις αφηρημένες έννοιες. Ο πρωτεργάτης ήταν ο Παρμενίδης, γεννημένος στην Ελέα ως αυτόχθων Έλληνας της νότιας Ιταλίας, περί το 510 π.Χ. Τα αποσπάσματα από το ποίημά του *Περί Φύσεως* είναι από τα πιο συζητημένα στην ιστορία της φιλοσοφίας. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, μαρτυρούν τη σπουδαιότητά του ως ιδρυτή της μελέτης της φύσης της ύπαρξης καθ' εαυτήν, του ίδιου του Είναι (οντολογία) ως καθορισμένου και διακριτού θέματος προς διερεύνηση. Ο Παρμενίδης δεν αποδεχόταν την ιδέα του Ηράκλειτου πως όλα βρίσκονται σε κατάσταση ροής. Επέμενε πως η ύπαρξη είναι αμετάβλητη και σχηματίζει μια ενιαία ολότητα. Και γι' αυτό είναι δυνατόν να τη γνωρίσουμε. Τα πράγματα δεν μπορούν να προέλθουν από το τίποτα ούτε μπορούν να εξαφανιστούν. Δεν υπάρχει πολλαπλότητα, κάτι που σημαίνει πως η κίνηση είναι απατηλή. Η ύπαρξη δεν έχει παρελθόν ούτε μέλλον. Απλώς είναι. Οι σύγχρονοι στοχαστές ισχυρίζονται κάποιες φορές πως ο Παρμενίδης είναι ο πατέρας της δυτικής φιλοσοφίας από τεχνική άποψη, επειδή ανέπτυξε το συστηματικό επιχείρημα. Η θέση του ήταν γενική και παρείχε μια συνεκτική ερμηνεία για το πώς το σύμπαν λειτουργούσε ως ολότητα. Αναγνώριζε και συγκροτούσε κάποια από τα κεντρικά δοκάρια του οικοδομήματος της λογικής σκέψης — έννοιες όπως λόγου χάρη η αλήθεια και η συνοχή. Ο Παρμενίδης χρησιμοποιούσε επίσης μεθόδους επιχειρηματολογίας που αργότερα ανέπτυξε και άλλο ο Σωκράτης, όπως ήταν η αναγνώριση της αντίφασης.

Η θέση του Παρμενίδη πως η κίνηση είναι απατηλή, βρήκε έναν ακόμη υπερασπιστή στο πρόσωπο ενός άλλου, νεότερου του, Ελεάτη, του Ζήνωνα, σε μια σειρά από συναρπαστικά παράδοξα. Μας γοητεύουν, επειδή δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο διδασκόταν ενδεχομένως το μάθημα στη σχολή του Παρμενίδη. Ακόμη και σήμερα, είναι ακριβώς αυτά τα πρώτα φιλοσοφικά παιχνίδια που δίνονται ως δέλεαρ στους νέους σπουδαστές. Ο όρος «παράδοξα» πρέπει να κατανοηθεί ως «αποδείξεις για το ότι από φαινομενικά λογικές υποθέσεις μπορούν να προκύψουν παράλογα συμπεράσματα». Το πιο διάσημο από αυτά είναι γνωστό υπό τον τίτλο «Ο Αχιλλέας και η χελώνα». Οι περισσότεροι άνθρωποι υποθέτουν ότι, επειδή ο Αχιλλέας μπορεί να τρέξει ταχύτερα από τη χελώνα, θα τη φτάσει και θα την περάσει ακόμη και αν ξεκινήσει δεύτερος. Αλλά ο Ζήνων έλεγε πως κάθε φορά που ο Αχιλλέας θα φτάνει σε μια θέση όπου ήταν προηγουμένως η χελώνα, η τελευταία θα έχει μετατοπιστεί σε μια άλλη θέση, έστω και ελάχιστα πιο μπροστά. Αυτό μπορεί να συνεχίζεται επ' άπειρον και σημαίνει πως στην πραγματικότητα ο Αχιλλέας δεν θα μπορέσει ποτέ να βρεθεί στη θέση της χελώνας προτού η χελώνα να έχει φύγει από αυτήν. Ένα δεύτερο περιβόητο παράδοξο είναι πως ένα βέλος το οποίο πετά, δεν είναι σε κίνηση, παρόλο που οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν πως είναι, επειδή κάθε συγκεκριμένη στιγμή βρίσκεται σε μια συγκεκριμένη θέση, κι επομένως είναι ακίνητο. Αυτά και άλλα παράδοξα του Ζήνωνα, είναι πιο δύσκολο να τα απορρίψουμε απ' όσο ίσως φαίνεται.

Περί τον πέμπτο αιώνα, οι Έλληνες της Ιωνίας και της Ιταλίας με το ανήσυχο πνεύμα είχαν στην ουσία διατυπώσει και διαμορφώσει τα μεγάλα ερωτήματα τα οποία βρίσκονται στα θεμέλια της αρχαίας αλλά και της σύγχρονης φιλοσοφίας και επιστήμης. Ποια είναι η φύση του κόσμου και της ύπαρξης; Πώς καθίσταται η γνώση δυνατή και πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι γι' αυτήν; Πώς ερμηνεύουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά; Είχαν αναρωτηθεί για την ύπαρξη των Ολύμπιων θεών, τουλάχιστον με τη μορφή που τους παρουσιάζουν ο Όμηρος και ο Ησίοδος, όπως και για την αποτελεσματικότητα των παραδοσιακών εθίμων είχαν επινοήσει τη φυσική επιστήμη και είχαν προωθήσει πολύ την κατανόηση των μαθηματικών. Ένας γοητευτικός συνδυασμός συνθηκών έκανε τον ιωνικό ελληνικό πολιτισμό του έκτου αιώνα να γεννήσει ανθρώπους που συγκρότησαν και διατύπωσαν αυτά τα ερωτήματα, χωρίς να περιμένουν να τους δώσει την απάντηση ένας θεός: οι παρατηρήσεις τους σχετικά με τις αλλαγές που γίνονταν στο τοπίο τα βήματα που πραγματοποιούνταν στην ιατρική σε γειτονικές πόλεις και νησιά το αίσθημα του δεσμού τους με τον θεό του λόγου, Απόλλωνα η αυτοπεποίθηση και η γνώση που είχαν αποκτήσει ως ναυτικοί τα όσα έβλεπαν στα ανατολικά τους η διευρυμένη επαφή τους και οι πολιτισμικές ανταλλαγές τους με άλλους λαούς, και κυρίως τους Φοίνικες, τους Λυδούς και τους Πέρσες και η ανταπόκρισή τους στην επινοήση της αφηρημένης αξίας, με τη μορφή των πρώτων κομμένων νομισμάτων.

*

Η τρίτη και τελευταία πράξη του δράματος του Ιωνικού Διαφωτισμού, η οποία τελικά οδήγησε το επίκεντρο της πνευματικής προσπάθειας στην κλασική Αθήνα για να παραγάγει την πολιτική θεωρία του Πρωταγόρα και τις Ιστορίες του Ηροδότου, συνέπεσε με την άνοδο της περσικής αυτοκρατορίας. Μέχρι τον έβδομο προχριστιανικό αιώνα, οι αρχαίες υπερδυνάμεις της Εγγύς Ανατολής ήταν οι Νεο-Ασσύριοι, με βάση τη Βαβυλώνα, και οι Αιγύπτιοι. Αλλά στα τέλη του έβδομου αιώνα, και αφού η δυναστεία των Μερμνάδων είχε επεκτείνει τη λυδική αυτοκρατορία ώστε να καλύπτει μεγάλο μέρος της δυτικής ακτής της Ασίας, ένας από τους ιρανικής καταγωγής λαούς της ενδοχώρας, οι Μήδοι, άρχισαν να αποκτούν όλο και

περισσότερη γη και δύναμη. Περί το 600 π.Χ., οι Μήδοι κατείχαν γη που περιέβαλλε μεγάλο μέρος του σύγχρονου Ιράν, του Αφγανιστάν και της σημερινής Τουρκίας. Όμως οι επίσης ιρανικής καταγωγής ανταγωνιστές τους, οι Πέρσες, οι οποίοι προηγουμένως αποτελούσαν ένα βασίλειο υποτελές στους Μήδους, πήραν το επάνω χέρι υπό την ηγεσία του Κύρου Β', κατά το 549 π.Χ. Αυτός ο Κύρος θεωρήθηκε (και θεωρείται) ως ο ιδρυτής της μηδο-περσικής αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, που έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας αλλά και στον τρόπο που αυτή έβλεπε τον εαυτό της, για αιώνες.

Θα πρέπει να ήταν τρομακτική αίσθηση για τους Έλληνες της Μικράς Ασίας να παρακολουθούν τον γοργό ρυθμό με τον οποίο οι Αχαιμενίδες κατακτούσαν τον κόσμο. Μόνο στη διάρκεια της ζωής του Κύρου, κατέλαβαν τη Λυδία, τη Λυκία, τις ελληνικές πόλεις της Ανατολίας, της Φοινίκης, της Κιλικίας και τη Βαβυλωνία, δημιουργώντας μια τεράστια αυτοκρατορία εκτεινόμενη από την περιοχή της σύγχρονης Ινδίας ως τη σημερινή δυτική Τουρκία και τα ανατολικά Βαλκάνια. Ο γιος του Κύρου, ο Καμβύσης Β', δεν βασίλευσε παρά για οκτώ μόνο χρόνια, από το 530 ως το 522, κι όμως κυριεύσε την Αίγυπτο. Έπειτα ο Δαρείος Α' κατόρθωσε την ενοποίηση της αυτοκρατορίας, που συμβολίστηκε με την ανέγερση δύο μεγάλων βασιλικών χτισμάτων στα Σούσα και στην Περσέπολη. Το 499 π.Χ., πολλές από τις ελληνικές πόλεις της Ιωνίας επαναστάτησαν εναντίον της περσικής κυριαρχίας, στο πλαίσιο της οποίας οι πόλεις τους διοικούνταν κατά κανόνα στο όνομα του Πέρση βασιλιά, από Έλληνες τυράννους προσεκτικά επιλεγμένους από τον ίδιο. Οι επαναστατημένοι εναντίον των Περσών υποστηρίχτηκαν από πλοία και στρατεύματα που στάλθηκαν από την Αθήνα και την Ερέτρια, ιωνικές πόλεις στην ηπειρωτική χώρα της Ελλάδας. Όμως ο Πέρσης αυτοκράτορας κατόρθωσε να καταπνίξει την επανάσταση. Η επανάσταση τελείωσε με τους Πέρσες να ρημάζουν την ιωνική πόλη της Μιλήτου, το 494, σκοτώνοντας και υποδουλώνοντας τους κατοίκους της. Το γεγονός ότι τον είχαν αψηφήσει, προκαλούσε στον Δαρείο μεγάλη δυσαρέσκεια εναντίον των Ελλήνων, και αυτή του η δυσαρέσκεια βρισκόταν πίσω από την απόφασή του να επιτεθεί στην κυρίως Ελλάδα τέσσερα χρόνια αργότερα, κατά τον πρώτο από τους δύο κρίσιμους Περσικούς πολέμους, όπου νίκησαν θριαμβευτικά οι Έλληνες. Ο στρατός του κατατροπώθηκε στη μάχη του Μαραθώνα και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Ο γιος του, ο Ξέρξης, προσπάθησε ξανά έπειτα από δέκα χρόνια, μόνο για να ηττηθεί και αυτός στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές.

Μετά την υποχώρηση των Περσών από την ηπειρωτική Ελλάδα το 479 π.Χ., το κέντρο της πνευματικής πρωτοπορίας μετατοπίστηκε προς τα δυτικά, στην Αθήνα (ιωνική πόλη και η ίδια), η οποία έβαλε δυναμικά τον εαυτό της στον χάρτη ως η μία από τις δύο ηγετικές πόλεις-κράτη του ελεύθερου ελληνικού κόσμου. Αλλά στις μορφές του Αναξαγόρα, του Δημόκριτου και του Πρωταγόρα οι οποίοι επισκέφθηκαν την Αθήνα ή μετανάστευσαν σε αυτήν, μπορούμε να δούμε τη σύνδεση με την παλαιότερη ιωνική παράδοση να διατηρείται. Ο Αναξαγόρας από τις Κλαζομενές, μια ασιατική πόλη του Κοινού των Ιώνων, θεωρήθηκε ο άνθρωπος που εισήγαγε τη φιλοσοφία στην Αθήνα μετά το τέλος των Περσικών πολέμων. Όπως και οι Μιλήσιοι πριν από εκείνον, ο Αναξαγόρας υποστήριζε πως ο κόσμος είχε καθαρά υλική υπόσταση, και για εκείνον η αρχή ήταν το άπειρο και τα άφθαρτα πρωταρχικά στοιχεία, τα οποία δεν πολλαπλασιάζονται ούτε φθείρονται, παρά μόνο αναμειγνύονται και διαχωρίζονται. Συγχρόνως, το υλικό αυτό σύμπαν του Αναξαγόρα διέπεται από τη μεγάλη αρχή της σκέψης, τον θεϊκό λόγο, την έννοια-κλειδί της φιλοσοφίας του που ο ίδιος ονόμαζε «Νου».

Ο Δημόκριτος είχε διασυνδέσεις με τη Μίλητο αλλά καταγόταν από μια γοητευτική αποικία των Κλαζομενών — τα Άβδηρα, στο μακρινό βόρειο Αιγαίο στη θρακική ακτή, όπου

συναντήσαμε προηγουμένως την ασθενή η οποία είχε υποβληθεί σε επιτυχή εγχείρηση κρανίου. Οι ιδέες του Δημόκριτου είναι ανυπολόγιστης σημασίας για την αρχαία επιστήμη όπως και για τη φιλοσοφική σχολή του επικουρισμού. Σε αντίθεση με τον Αναξαγόρα, αποστασιοποιήθηκε από την ιδέα πως το σύμπαν είχε κάποιον σκοπό ή κάποια κυβερνώσα αρχή στην οποία υπόκειντο τα υλικά στοιχεία που το συνιστούσαν. Υπήρξε ο πρώτος γνωστός επιστήμονας ο οποίος υποστήριξε πως τα πάντα συγκροτούνται από μικροσκοπικά αόρατα και άφθαρτα υλικά σωματίδια (τα οποία ονόμαζε «άτομα») και τα οποία κινούνται γύρω από ένα άπειρο κενό. Οι μεταβολές που μπορούν να δουν οι άνθρωποι προκαλούνται από άτομα τα οποία ακατάπαυστα συνδυάζονται μεταξύ τους, αποχωρίζονται, συγκρούονται και μετατοπίζονται. Οι κινήσεις προκαλούνται στο σύνολό τους μηχανικά από προηγούμενες κινήσεις, και είναι αναπόφευκτες και τυχαίες. Όλοι οι κόσμοι, συμπεριλαμβανομένου και αυτού της ανθρώπινης εμπειρίας, περιδινούνται ο ένας γύρω από τον άλλο και σχηματίζουν σφαιρικές δομές. Οι κόσμοι καταστρέφονται όταν διαλύονται πάλι στα σωματίδια που τους συγκροτούσαν.

Λέγεται για τον Δημόκριτο ότι προτού εγκαταλείψει τα Άβδηρα για την Αθήνα, είχε συναντήσει έναν άνθρωπο ο οποίος εργαζόταν ως μεταφορέας. Εντυπωσιασμένος από τη γεωμετρική ακρίβεια με την οποία εκείνος ο άντρας είχε τακτοποιήσει τα κομμάτια ξύλου στο δεμάτι που μετέφερε, ο Δημόκριτος του ανακοίνωσε ότι τον θεωρούσε μαθηματική ιδιοφυΐα. Τον κάλεσε να πάει μαζί του στο σπίτι του και του δίδαξε φιλοσοφία. Το όνομα του ανθρώπου ήταν Πρωταγόρας, και σύντομα ακολούθησε τον Δημόκριτο στην Αθήνα, όπου έγινε ο πιο σημαντικός πολιτικός στοχαστής στη δημοκρατία, όπως θα άρμοζε σε έναν χειρωνακτα εργάτη που εξυψώθηκε σε περίφημο στοχαστή χάρη στη δύναμη των διανοητικών του ικανοτήτων. Υπάρχουν πολλά χαμένα αρχαία κείμενα που θα άρεσε πολύ στους κλασικιστές να ανακαλύψουν, όμως στην κορυφή του δικού μου προσωπικού καταλόγου θα ήταν τα έργα του Πρωταγόρα. Οι δύο πλέον περίφημες ρήσεις του Πρωταγόρα ήταν: «Για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος» και «Για τους θεούς δεν μπορώ να ξέρω αν υπάρχουν ή αν δεν υπάρχουν ούτε ποια είναι η μορφή τους».

Ανέπτυξε την έννοια της κοινωνικής συμφωνίας, μια πρώιμη μορφή της θεωρίας του «κοινωνικού συμβολαίου», και οι ιδέες του εξακολουθούν σήμερα να είναι επίκαιρες. Το πρόβλημα είναι η δυσκολία να τις προσεγγίσουμε. Τις πραγματεύεται στον διάλογό του Πρωταγόρας ο φιλόσοφος Πλάτωνας, που όμως διαφωνούσε με τον χαρισματικό Αβδηρίτη και δεν έβλεπε με καλό μάτι την ιδέα της δημοκρατίας. Από τη στιγμή που ο Πρωταγόρας, ο οποίος γεννήθηκε περί το 490 π.Χ., ήταν πολύ μεγαλύτερος του Σωκράτη, ο Πλάτωνας είχε ελεύθερο το πεδίο για να αδικήσει ή ακόμη και να παρουσιάσει με ανακριβή τρόπο τον Πρωταγόρα. Ο Σωκράτης είχε μακρές συζητήσεις με τον Πρωταγόρα, όμως κατά τον καιρό που ο Πλάτωνας τις κατέγραφε ο Πρωταγόρας δεν βρισκόταν πια στη ζωή ώστε να διαμαρτυρηθεί για τα λόγια που του είχε βάλει στο στόμα ο Πλάτωνας ή γι' αυτά που είχε παραλείψει. Από την άλλη πλευρά, αντιμετωπίζει τον Πρωταγόρα με πολύ μεγαλύτερο σεβασμό απ' ό,τι τους περισσότερους άλλους συνομιλητές του Σωκράτη.

Ο Πρωταγόρας υποστήριζε τη σχετικιστική άποψη πως δεν υπάρχει απόλυτο σωστό και απόλυτο λάθος, αλλά πως κάθε κοινότητα πρέπει να αποφασίσει μόνη της τι θα θεωρήσει σωστό και τι όχι. Η θεώρηση των νόμων ως ακατάπαυστα αναδημιουργούμενων στη διάρκεια της ανθρώπινης προόδου, και γι' αυτό σχετικών, βασιζόταν στην ιστορική θεώρηση του Πρωταγόρα σχετικά με την πρόοδο που έκαναν οι άνθρωποι στο ταξίδι τους από τη ζωή εντός των σπηλαίων ως τη ζωή στις πόλεις-κράτη. Σε συνδυασμό με τον Πλάτωνα, μία ακόμη πηγή στην οποία μπορούμε να στραφούμε για να ανακαλύψουμε ξανά τις ιδέες του

Πρωταγόρα είναι τα έργα κάποιων τραγικών, γραμμένα κατά την περίοδο που ο ίδιος βρισκόταν και δίδασκε στην Αθήνα. Στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου, οι άνθρωποι δεν διδάσκονται μόνο τη χρήση της φωτιάς από τον φιλόanthρωπο Τιτάνα, αλλά και όλες τις θεμελιώδεις τέχνες και τεχνικές - όπως με υπερηφάνεια το λέει ο ίδιος ο Προμηθέας. Απευθυνόμενος στον γεμάτο συμπόνια χορό των Ωκεανίδων, ο Προμηθέας περιγράφει το έργο του:

Δεν γνώριζαν πλινθόκτιστα να χτίζουν σπίτια ηλιόλουστα, ούτε της ξυλουργίας την τέχνη, μα σε σπήλαια ανήλιαγα ζούσαν, στης γης τα βάθη, σαν τα ευάλωτα μυρμήγκια. Τρόπο δεν είχαν για να διακρίνουν με ακρίβεια τον χειμώνα ούτε τη θαλερή την άνοιξη, ούτε το καρποφόρο θέρος, μα όλα τα έπρατταν χωρίς βέβαιη κρίση, μέχρι που εγώ τους έδειξα τη δύσκολη την τέχνη των άστρων τις ανατολές και δύσεις να γνωρίζουν.

Ο Προμηθέας στη συνέχεια προσθέτει στον θαυμαστό κατάλογό του με τα δώρα του προς το ανθρώπινο είδος ότι ο ίδιος δίδαξε στους ανθρώπους τους αριθμούς, τη γραφή, την ιατρική, τους οιωνούς και τη μεταλλουργία, όπως επίσης τη χρήση ζώων για μεταφορές φορτίων και τη ναυπηγική. Οι Έλληνες είχαν αρκετούς «ήρωες της τεχνολογίας» και σε άλλα κείμενά τους η επινόηση της γραφής αποδίδεται στον Παλαμήδη, έναν από τους ήρωες των Αχαιών στην Τροία. Όμως στα λόγια του Προμηθέα, σε αυτή την τραγωδία, αποτυπώνεται στη μεγαλύτερη ένταση η θεώρηση του Πρωταγόρα σχετικά με την ανθρώπινη πρόοδο.

Η επαναλαμβανόμενη εμπειρία της δημιουργίας καινούριων κοινοτήτων επιτάχυνε την ανάπτυξη της πολιτικής θεωρίας από τους Έλληνες. Χιλιάδες νέες ομάδες Ελλήνων ίδρυσαν εκατοντάδες καινούριες πόλεις στους αιώνες κατά τους οποίους οι Ίωνες πρωτοστατούσαν σε νέους τρόπους σκέψης. Όπως είδαμε, πολλοί από τους ίδιους τους φιλοσόφους μετοίκιζαν σε πιο καινούριες πόλεις, τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους, συχνά επειδή οι γενέτειρές τους βρίσκονταν κάτω από την πίεση των βαρβαρικών βασιλείων της Ανατολής. Κάποιοι από τους λαμπρότερους Έλληνες που έζησαν ποτέ, είχαν εμπλακεί στην ίδρυση των Θουρίων, κατά το 444 π.Χ. Επρόκειτο για μια ασυνήθιστη αποικία, σχεδιασμένη να έχει πανελλήνια προοπτική. Ήταν μια απόπειρα να δημιουργηθεί μια πρότυπη δημοκρατική ελληνική πόλη στην οποία μέτοικοι από διάφορες άλλες πόλεις μετείχαν υπό την ηγεσία των Αθηναίων. Ένα από τα ασυνήθιστα πράγματα στην ίδρυση των Θουρίων ήταν ότι εμπλέκονταν Έλληνες και ιωνικής και δωρικής καταγωγής. Η ώθηση πίσω από αυτό το πλάνο δεν είναι εντελώς ξεκάθαρη, αν και οι Αθηναίοι, με κυβερνήτη τότε τον Περικλή, ήθελαν να ενδυναμώσουν την πρόσβασή τους στα δυτικά. Τους έλκυαν επίσης τα άφθονα αποθέματα ξυλείας στην περιοχή. Αλλά υπήρχε ένας ιδιαίτερος πνευματικός ιδεαλισμός στο υπόβαθρο αυτής της προσπάθειας, και αυτήν την άποψη τη στηρίζει τόσο η πεποίθηση των αρχαίων πως ο άνθρωπος ο οποίος ανέλαβε τη νομοθεσία των Θουρίων ήταν ο Πρωταγόρας, όσο και το ότι ο Ακραγαντίος Εμπεδοκλής τούς είχε επίσης επισκεφθεί.

Το εξαιρετικό αυτό πείραμα που έλαβε χώρα στην καινούρια πρότυπη πόλη των Θουρίων άσκησε επίσης έλξη σε έναν άνθρωπο τόσο σημαντικό όσο ο Ηρόδοτος, ο πατέρας μιας επαναστατικής μορφής έρευνας - της ιστορίας. Μάλιστα, η λέξη ιστορία, που έγινε διεθνής, προήλθε από την αρχαία ελληνική λέξη για την έρευνα, «ιστορία». Το είδος αυτό της υπερέρευνας που επινόησε ο Ηρόδοτος, πάσχιζε για πρώτη φορά να εξηγήσει πώς ο σύγχρονος κόσμος στην ολότητά του πήγαζε από τις συνθήκες και τα πραγματικά γεγονότα του παρελθόντος, και συγκεκριμένα στη δική του περίπτωση τα γεγονότα των Περσικών πολέμων, τα οποία ο ίδιος ένιωθε με πάθος πως άξιζε να καταγραφούν ώστε να μείνουν στη μνήμη των επερχόμενων γενεών. Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον Ηρόδοτο για τη σύλληψη της ιδέας

πως προκειμένου να κατανοήσουμε το παρόν πρέπει να κατανοήσουμε πρώτα το παρελθόν μας, όπως και το παρελθόν όλων των άλλων εθνικών ομάδων του κόσμου. Έθεσε την πρωτοποριακή του διακήρυξη ήδη από την εναρκτήρια φράση του, λέγοντας ότι πραγματοποίησε την έρευνά του (ιστορία) προκειμένου «μήτε τα έργα των ανθρώπων να λησμονηθούν στο πέρασμα του χρόνου μήτε τα μεγάλα και θαυμαστά που άλλα έγιναν από τους Έλληνες και άλλα από τους βαρβάρους να χάσουν το κλέος τους, και κυρίως να μην ξεχαστούν οι λόγοι για τους οποίους πολέμησαν μεταξύ τους». Επηρέασε κάθε μεταγενέστερό του ιστορικό της αρχαιότητας. Από τη στιγμή που τον ανακάλυψαν ξανά στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα, έγινε η κυριότερη πηγή για την ιστορία της κλασικής Ελλάδας και των Περσών, αλλά και για πλήθος πληροφοριών σχετικά με τους Αιγυπτίους αλλά και με τα θρακικά και σκυθικά φύλα.

Η εργασία του Ηροδότου δείχνει την έκταση στην οποία οι Έλληνες που υπήρξαν προγενέστεροι και σύγχρονοί του, και κυρίως εκείνοι που, όπως και ο ίδιος, είχαν γεννηθεί και ανατραφεί στην Ασία, βρίσκονταν σε διάλογο με τους «βαρβαρικούς» πολιτισμούς. Ένας σημαντικός προγενέστερος του Ηροδότου, ο Εκαταίος ο Μιλήσιος, είχε ήδη ασχοληθεί με τη συστηματική μελέτη του τρόπου ζωής διαφόρων λαών. Ο Εκαταίος είχε επεκτείνει τον χάρτη του Αναξίμανδρου, προσθέτοντας τις περιοχές που συνιστούσαν την περσική αυτοκρατορία κατά το τέλος του έκτου αιώνα, με έμφαση στην Αίγυπτο. Είχε επίσης συμπεριλάβει λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τη Σκυθία και τη δυτική Μεσόγειο, ο αποικισμός της οποίας είχε ανοίξει καινούριο δρόμο στους Έλληνες και είχε κεντρίσει την περιέργεια των στοχαστών τους. Ένα μέρος αυτού του επιτεύγματος αφορούσε τη χαρτογραφία, όμως αυτό που τον συνάρπαζε ήταν ο ατομικός και διακριτός χαρακτήρας της κάθε φυλετικής ομάδας - με άλλα λόγια, η εθνολογία. Για να το θέσουμε κάπως διαφορετικά, ο Εκαταίος υπήρξε πρωτοπόρος της συγκριτικής ανθρωπολογίας. Για να κατανοήσουν έναν λαό, λόγου χάρη τους Λίβυους, ήταν ασφαλώς απαραίτητο να γνωρίζουν κάτι σχετικά με το παρελθόν τους και το φυσικό τους περιβάλλον όπως επίσης τα έθιμά τους. Έτσι, στο σημαντικό έργο του Περιήγησις συνεισέφερε τόσο το ιστορικό όσο και το γεωγραφικό υλικό που είχε συγκεντρώσει. Το βιβλίο αυτό διαβαζόταν σαν το εγχειρίδιο ενός ναυτικού, και ανέφερε λεπτομέρειες για διαφορετικά μέρη και για τους κατοίκους τους, με τον τρόπο που θα τους έβλεπε κανείς πλέοντας με ένα πλοίο κατά μήκος της ακτογραμμής.

Ο Ηρόδοτος μοιράστηκε στη συνέχεια το ενδιαφέρον του Εκαταίου για την ανθρωπολογία, όμως καθώς ταξίδευε συγκέντρωνε στοιχεία που τα έβλεπε με τα μάτια του και άκουγε να του αφηγούνται ιστορίες, όπως επίσης συμβουλευόταν κάποια από τα αρχεία που κρατούσαν οι βάρβαροι τους οποίους μελετούσε. Η περιγραφή του για την αιγυπτιακή θρησκεία βασιζόταν στις εκδοχές των ίδιων των Αιγυπτίων για την ιστορία των ναών τους· οι Αχαιμενίδες Πέρσες χρησιμοποιούσαν Έλληνες ενδιάμεσους ώστε να μάθουν για τους ελληνικούς μύθους και τις παραδόσεις, τις οποίες στη συνέχεια ενσωμάτωναν στις δικές τους εκδοχές της ιστορίας. Με τη σειρά του ο Ηρόδοτος κατέγραφε αυτές τις εκδοχές. Ο Ηρόδοτος δεν μας αφήνει ποτέ να ξεχάσουμε πως τα ελληνικά γραπτά κείμενα σχετικά με την Ανατολή πρέπει να ιδωθούν απλώς ως ένα συστατικό μέρος μέσα σε μια δυναμική και αδιάκοπη ανταλλαγή ανάμεσα στους δυο τους, παρά ως μια άποψη από τη μία πλευρά ενός πολιτισμικού τείχους· οι Έλληνες των ανώτερων τάξεων στις περιοχές γύρω από τα βορειοδυτικά της περσικής αυτοκρατορίας καλλιεργούσαν θερμές σχέσεις με τον Πέρση βασιλιά και τους σατράπες του (τους περιφερειακούς ηγεμόνες). Υπήρχε μεγάλο πλήθος ατόμων που ζούσαν σε εθνολογικά σύνθετες αστικές κοινότητες, επάνω από ολόκληρη την περιοχή του Εύξεινου Πόντου και της Μικράς Ασίας. Οι διακριτές και πολλές επικράτειες του Αιγαίου από τη μια

πλευρά και της Εγγύς Ανατολής από την άλλη, πρέπει να ιδωθούν ως «ένα μωσαϊκό από ιδιαίτερα μοναδικούς και διακριτούς πολιτισμούς, οι οποίοι έχουν αλληλεπιδράσει περισσότερο ή λιγότερο έντονα στη διάρκεια αρκετών χιλιάδων χρόνων».

Όπως και πολλοί από τους άλλους φωτισμένους Έλληνες της Εγγύς Ανατολής που έχουμε συναντήσει σε αυτό το κεφάλαιο, και ο Ηρόδοτος μετανάστευσε προς τα δυτικά από μια ασιατική ελληνική πόλη, πηγαίνοντας πρώτα στην Αθήνα (όπου κατά πάσα πιθανότητα έγραψε πολλές από τις Ιστορίες του) κι έπειτα στην καινούρια πρότυπη αποικία των Θουρίων, όπου θα πρέπει να επεξεργάστηκε τις αρχικές του εργασίες και όπου έμεινε μέχρι τον θάνατό του. Παρόλο που ο ίδιος ήταν αυτόχθων της Αλικαρνασσού, μίας από τις δωρικές πόλεις της νότιας Ανατολίας, έγραψε τις Ιστορίες τον σε ιωνική διάλεκτο, κάτι το οποίο μαρτυρά, ακριβώς όπως συμβαίνει και με το γραπτό έργο του Ιπποκράτη, την πνευματική παράδοση στην οποία ανήκει. Όσο κι αν η εργασία του είναι πρωτοποριακή, ο Ηρόδοτος δεν θα μπορούσε να έχει επινοήσει το είδος αυτό της γραπτής ιστορίας χωρίς τα επιτεύγματα των φιλοσόφων του ιωνικού κόσμου που είχαν προηγηθεί - χωρίς δηλαδή τον χάρτη του Αναξίμανδρου, τον σκεπτικιστικό σχετικισμό του Ξενοφάνη, την ανθρωπολογία του Εκαταίου και τα συστήματα υπόθεσης, διάγνωσης, απόδειξης και λογικής των πιθανοτήτων που είχαν καταρτιστεί για ιατρικούς λόγους. Είναι, όμως, εξίσου αληθές πως ανακάλυψε ένα καινούριο είδος -την ιστορία— το οποίο μπορούσε να εναρμονιστεί με κάθε κλάδο του στοχασμού που είχε αναπτυχθεί από τον Θαλή και τους επιγόνους του με την ίδια χαρά, ο Ησίοδος διερευνούσε τη φυσική ροή του ποταμού Νείλου ή τους λόγους για τους οποίους διαφορετικές φυλές λατρεύουν διαφορετικούς θεούς, όσο και τις αιτίες της επέκτασης της περσικής αυτοκρατορίας. Ο Ηρόδοτος επωφελήθηκε επίσης από τα προγενέστερα έργα εκείνων των Ιώνων ποιητών τα οποία αντανakλούσαν την ιστορία των δικών τους πόλεων, όπως ο Μίμνερμος από την Κολοφώνα, που είχε αφηγηθεί τους πολέμους των Ιώνων με τον Γύγη. Αλλά η μεγαλύτερη ποιητική οφειλή του Ησιόδου είναι αναμφίβολα στην Ιλιάδα, η οποία είναι παντού παρούσα στο έργο του. Χρησιμεύει εξίσου ως το πρότυπό του (καθώς τη βλέπει ως προηγηθείσα στο έργο της εξιστόρησης ενός μεγάλου πολέμου ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία) και ως μια προγενέστερη πηγή την εγκυρότητα της οποίας αμφισβητεί. Επιμένει, λόγου χάρη, πως ο Όμηρος ήξερε στην πραγματικότητα αυτό που εκείνος ο ίδιος θεωρεί ως την ιστορική αλήθεια σχετικά με την Ελένη της Τροίας - ότι δεν είχε ποτέ της πατήσει το πόδι της στην Τροία, παρά είχε περάσει τα χρόνια του πολέμου στην Αίγυπτο. Ο Ηρόδοτος πιστεύει πως ο Όμηρος απλώς αγνόησε την αλήθεια επειδή δεν συμφωνούσε με τον δικό του ποιητικό σκοπό.

Ίσως ο Ηρόδοτος να ξεκίνησε με ένα εθνογραφικό πλάνο παρόμοιο με εκείνο του προγενέστερού του, Εκαταίου. Το βιβλίο του περιέχει μακροσκελή τμήματα όπου περιγράφει τους ανθρώπους οι οποίοι κατοικούσαν κάποιες συγκεκριμένες περιοχές - λόγου χάρη τους Αιγυπτίους στο Βιβλίο 2 και τους Σκύθες στο Βιβλίο 4. Κάποια, όμως, στιγμή ενσωμάτωσε τα εθνογραφικά στοιχεία σε μια αφήγηση σχετικά με τους περσικούς πολέμους, περιλαμβάνοντας έτσι ένα πλατύ χρονολογικό και χωρικό φάσμα: αυτό συνεπαγόταν μια περιγραφή της ανόδου της περσικής αυτοκρατορίας. Είναι το καθοριστικό στοιχείο της χρονολογικής αφήγησης στις Ιστορίες του Ηροδότου που έδωσε το όνομα τόσο στο είδος της ιστορικής καταγραφής όσο και στην επιστήμη της ιστορίας. Στον Ηρόδοτο αξίζει ο τίτλος του, Πατέρας της Ιστορίας. Η φήμη του υπέφερε κατά τις απαρχές της νεότερης εποχής και κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα, όταν σοβαροί στοχαστές όπως ο Ντέιβιντ Χιούμ τον συνέκριναν με τον Θουκυδίδη, πατέρα της «πραγματικής» ιστορίας, και τον έκριναν κατώτερο. Η τελική αποκατάσταση του Ηροδότου ως σημαντικού στοχαστή συνέβη στα τέλη του δέκατου ένατου

αιώνα και ήταν συνδεδεμένη με την παράλληλη ανάπτυξη της ανθρωπολογίας και της εθνογραφίας. Στον εικοστό αιώνα, οι συνδυασμένες προσπάθειες των Αρνάλντο Μομιλιάνο και Ησαΐα Μπερλίν ανέδειξαν τον ασύγκριτο ρόλο που διαδραμάτισε ο Ηρόδοτος τόσο στη φιλοσοφία όσο και στην πρακτική της ιστορίας, ενώ η επαναφορά των προφορικών πηγών στην καρδιά της ιστορικής επιστήμης συνέβαλε στην αναβίωση του ενδιαφέροντος για τον τρόπο με τον οποίο έγραφε για το παρελθόν ο Ηρόδοτος.

Και πάλι, όμως, οι συζητήσεις σχετικά με την αξιοπιστία του Ηροδότου ως ιστορικού σκοτεινιάσαν το μνημειώδες λογοτεχνικό του επίτευγμα. Η γραφή του είναι μια χαρά που ξεχύνεται: παρόλο που οι αρχαίοι συγγραφείς τον κατέκριναν συχνά για την έκδηλη τάση του να αναμειγνύει τις λαϊκές αφηγήσεις με την πραγματικότητα, όπως επίσης να λέει αντιπατριωτικά θετικά πράγματα για τους βαρβάρους, τον θαύμαζαν γενικά για τις λογοτεχνικές του ικανότητες. Ο Ηρόδοτος ήταν ο πατέρας της ευρωπαϊκής πρόζας. Σχεδόν μόνος του, χωρίς τη βοήθεια του μέτρου, εξύψωσε τη γραφή από κουραστικές αράδες απλών φράσεων σε υψηλή τέχνη· η μεγαλοφυΐα του όσον αφορά στη σύνταξη του λόγου και στην ποικιλία του στο μέγεθος των περιόδων δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Ήταν εμβαπτισμένος στην ποίηση και φαίνεται πως είχε συνειδητοποιήσει ότι η πρόζα ήταν ένας τρόπος για ισοδύναμο αποτέλεσμα. Υπάρχουν στον Ηρόδοτο φράσεις τόσο όμορφες που σου κόβεται η ανάσα, και αυτή τους η ομορφιά οφείλεται στην αναπάντεχη σύνταξη των λέξεων («υπερβατόν»), στον κατοπτρισμό του περιεχομένου στην ακουστική του επίδραση (όπως όταν ανεβαίνουν τα νερά του Νείλου) και στη χρήση αφηρημένων ουσιαστικών για να δηλώσει την ορμητική επιδρομή ενός συναισθήματος (όπως όταν κάποιος κατακλύζεται από φόβο). Υπάρχουν αφηγήσεις τόσο ζωντανές που επέτρεψαν στους αρχαίους Πέρσες και τους Έλληνες να παραμείνουν ζωντανές παρουσίες στον πολιτισμό μας - ο Ξέρξης να διατάζει τη μαστίγωση των υδάτων του Ελλήσποντου ή οι Σπαρτιάτες που παρέμειναν μέχρι τέλους στις Θερμοπύλες. Η προοπτική του μας επιτρέπει μια μοναδική πρόσβαση στα «μεγάλα και θαυμαστά που άλλα έγιναν από τους Έλληνες και άλλα από τους βαρβάρους». Για οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για την κλασική Ελλάδα, ο Ηρόδοτος, η ολοκλήρωση ολόκληρης της πνευματικής Ιωνικής επανάστασης, είναι ο ιδανικός συνοδός.